

บทที่ ๓

วิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้ที่ได้ฝึกฝนอบรมพัฒนาตนเองตามหลักของไตรสิกขาและมรรคทั้ง ๘ ประการ โดยอาศัยปัจจัยในการเรียนรู้ ๒ ประการ คือ (๑) ปัจจัยภายนอก คือ ปรโตโฆสะฝ่ายของศรัทธา (๒) ปัจจัยภายใน คือ โยนิโสมนสิการฝ่ายของปัญญา ซึ่งเป็นสิ่งที่คอยเกื้อหนุนให้เกิดการเรียนรู้ การฝึกฝนอบรมตนเอง ตามหลักการทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ให้ได้รับการพัฒนาตนเอง อันเป็นหนทางในการดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ และนำไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ได้อย่างเด็ดขาด

พระพุทธศาสนามีแนวคิดที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ตามหลักความเป็นจริงว่า ทุกข์เป็นปัญหาของชีวิตซึ่งเกิดจากตัณหา วิธีการกำจัดตัณหาให้ออกจากชีวิตได้นั้นมนุษย์จะต้องมีสติ ซึ่งสติจะเกิดขึ้นได้ด้วยการฝึกฝนอบรมตนเองตามหลักไตรสิกขา โดยมีปัจจัยเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้ตามแนวศรัทธา มีกัลยาณมิตรเป็นผู้ชี้แนะแนวทาง จากนั้นจะเป็นขั้นตอนของการนำตนเองเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติ พร้อมกับการคิดวิเคราะห์ พิจารณาอย่างเป็นอิสระ และมีเหตุผลด้วยโยนิโสมนสิการ เมื่อมีโยนิโสมนสิการและสัมมาทิฐิก็จะเกิดขึ้นตามมา ทำให้องค์ธรรมในกระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นและสัมพันธ์กันอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถนำมาประยุกต์ในการดำเนินชีวิต แก้ปัญหาชีวิตและดับทุกข์ได้อย่างถาวร

นอกจากนี้การเรียนรู้ของมนุษย์ที่เกิดขึ้นผ่านทางอินทรีย์ต่างๆ ของร่างกายหรืออายตนะภายใน ๖ อย่าง ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งข้อมูลต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาทางอวัยวะรับสัมผัสทั้ง ๕ จะเป็นข้อมูลที่ต้องผ่านการแปลความหมายด้วยใจหรือจิต หมายความว่า จิตนอกจากจะนึกคิดไปถึงสิ่งต่างๆ ยังทำหน้าที่รับรู้อายตนะอื่นๆ และทำหน้าที่คิดพิจารณาตัดสินใจหรือมนสิการ ทำให้มีผลอย่างใดอย่างหนึ่งต่อรูปที่ให้เห็น เสียงที่ได้ยิน ในพระพุทธศาสนาจึงไม่มีความรู้ทางอวัยวะรับสัมผัสทั้ง ๕ ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญกับจิตและการรับรู้อารมณ์ต่างๆ เช่น พอใจ ไม่พอใจ เพราะเป็นสภาวะการรับรู้ของจิตที่ไม่สามารถชั่ง ตวง หรือวัดด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ การรับรู้ของจิตเป็นความรู้เฉพาะเป็นลักษณะพิเศษที่นามธรรมจับต้องไม่ได้ ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวไว้ว่า

ถ้าเราไม่ยอมรับความจริงที่รู้ด้วยจิต เรื่องจิต หรือความรู้สึกทางจิตใจ เราก็จะปิดกั้นขอบเขตของการศึกษาหรือการพัฒนามนุษย์ เพราะว่าการรับรู้ที่เฉพาะตัวในทางอินทรีย์ เช่นจิตใจนี้ เมื่อเรายอมรับแล้ว อย่างน้อยก็จะพูดกับเขาได้ว่า คุณเกิดความรู้สึกอย่างนี้เป็นสภาพความจริงของจิตใจอย่างนี้ เราพูดโดยถือเป็นความจริงไปในระดับหนึ่ง แต่เป็นความจริงที่แต่ละคนต้องรับรู้ด้วยตนเอง แล้วเราก็เอามาใช้ประโยชน์ได้เลย ไม่ต้องรอว่าอันนี้ยังพิสูจน์ไม่ได้ ต้องรอไว้ก่อน แต่เรายอมรับว่ามันเป็นของจริงที่รับรู้ได้เฉพาะตน ด้วยจิตที่เป็นนามธรรมของตนแล้วก็ใช้ประโยชน์ได้เลย ถ้าใช้แดนจิตใจนี้เป็นประโยชน์ ความรู้เรื่องจิตก็จะขยายออกไป ทำให้เกิดความสมบูรณ์มากขึ้น^๑

ดังนั้นความสามารถในการรับรู้อารมณ์ภายนอกและการแสดงออก หรือการมีพฤติกรรมต่อสิ่งแวดล้อมทั้งหลายเหล่านั้นมีความสัมพันธ์กับสภาพของจิตใจ เช่น เจตนา แรงจูงใจ และคุณธรรม เรื่องของจิตใจจึงไม่สามารถแยกออกจากวิถีชีวิตของมนุษย์และจะต้องศึกษาให้ครบกระบวนการ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา ทุกชั้นตอนจะต้องเชื่อมโยงกันและกันจึงจะทำให้กระบวนการเรียนรู้ครบถ้วนสมบูรณ์

๓.๑ การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา หมายถึง ไตรสิกขา ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา หรือเรียกว่าโดยสามัญว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ไตรสิกขาเมื่อมองในอีกแง่มุมหนึ่ง คือ ระบบการฝึกฝนอบรมด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘^๒ และมีความสัมพันธ์กับอายตนะ กล่าวคือ อายตนะภายในร่างกายมนุษย์หรืออินทรีย์ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กับอายตนะภายนอกหรืออารมณ์ ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ซึ่งเป็นกระบวนการที่สัมพันธ์กันและสามารถนำไปสู่จุดหมายของการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา คือ ปัญญาที่รู้เท่าทันความเป็นจริงในสิ่งทั้งปวง หรือความหลุดพ้นจากปัญหาหรือความทุกข์ การที่จะหลุดพ้นจากปัญหาหรือความทุกข์ได้ บุคคลจะต้องมีโยนิโสมนสิการ ซึ่งจะเกิดขึ้นได้เริ่มแรกต้องเข้าใจตามแนวศรัทธาเป็นพื้นฐาน โดยมีกัลยาณมิตรเป็นผู้สร้างให้บุคคลเกิดศรัทธาและชี้แนะแนวทางในการคิดพิจารณา จากนั้นบุคคลจึงคิดวิเคราะห์ด้วยตนเองโดยตลอดอย่างเป็นอิสระ กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับโยนิโสมนสิการ เพราะการเรียนรู้ที่แท้จริง จะเกิดขึ้นเมื่อบุคคล

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พัฒนาคูณภาพชีวิตด้วยจิตวิทยาแบบยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือพระพุทธศาสนา, ๒๕๕๑), หน้า ๓๕.

^๒ ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓.

รู้จักคิด^๓ และเมื่อมีโยนิโสมนสิการแล้ว สัมมาทิฐิก็จะเกิดขึ้นตามมา โยนิโสมนสิการเปรียบเสมือนตัวช่วยให้บุคคลหลุดพ้นจากตัณหา ความอยากได้ อยากมี ทำให้บุคคลมีพฤติกรรมที่เป็นไปด้วยปัญญา และทางตรงกันข้าม หากบุคคลขาดโยนิโสมนสิการ ย่อมอยู่ภายใต้การครอบงำของกิเลส ตัณหาภายในตัวเอง และเมื่อใดที่บุคคลมีสัมมาทิฐิ ก็จะหลุดพ้นจากอำนาจของกิเลส ตัณหาได้อย่างแท้จริง

อธิศีลสิกขา (ศีล) อธิจิตตสิกขา (สมาธิ) อธิปัญญาสิกขา (ปัญญา) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมซึ่งกันและกัน คือ ศีลจะทำให้บุคคลไม่กระทำความชั่วต่างๆ เช่น การเบียดเบียน ทำร้ายทำลายผู้อื่น ขโมยของผู้ เป็นผู้เสพหรือจำหน่ายสิ่งเสพติด บุคคลที่ไม่มีศีลหรือไม่มีการพัฒนาด้านพฤติกรรมจิตใจจะไม่ปลอดภัย วอกแวก ฟุ้งซ่าน เช่น เมื่อทำร้ายร่างกายผู้อื่นไว้ จิตใจของผู้นั้นก็หวาดระแวงฟุ้งซ่าน กลัวว่าตนเองจะถูกทำร้ายคืนบ้าง เครียดจนนอนไม่หลับบ้าง เมื่อบุคคลมีศีลดีทำให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ ไม่หวาดหวั่นวิตกกังวล จะส่งเสริมให้บุคคลปฏิบัติศีลหรือการสำรวมอินทรียให้เป็นอย่างได้ผลดี ศีลและสมาธิจะช่วยส่งเสริมให้การพัฒนาปัญญาเจริญงอกงามขึ้น เพราะเมื่อกายและใจสงบการพัฒนาปัญญาจะเกิดผลดี และปัญญาก็ช่วยในการรักษาศีลและการปฏิบัติสมาธิให้เป็นไปอย่างมีคุณภาพ เพราะปัญญาทำให้รู้ว่าอะไรเป็นโทษ อะไรก่อให้เกิดประโยชน์ อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ ดังเช่นการดำเนินชีวิตประจำวันในทุกกิจกรรมของชีวิตมีการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ ปัญญา ครบทั้ง ๓ ด้าน สอดคล้องกันเป็นกระบวนการเรียกได้ว่ากระบวนการเรียนรู้ครบสมบูรณ์

ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิต ภายนอกเริ่มด้วยการฝึกอบรมศีล ภายในต้องใช้โยนิโสมนสิการสร้างปัญญาให้เกิดสัมมาทิฐิพร้อมกันไปตั้งแต่เริ่มต้นจนตลอดกระบวนการทั้งขั้นการฝึกอบรมจิตและปัญญา เมื่อสัมมาทิฐิเกิดขึ้นองค์มรรคทั้งหลายก็เกิดขึ้นพร้อมกัน ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์กล่าวไว้ว่า “ในการศึกษาที่ถูกต้อง เมื่อมองจากข้างนอกหรือมองตามขั้นตอนใหญ่ ก็จะเห็นการฝึกอบรมตามลำดับขั้นของไตรสิกขา เป็นศีล สมาธิ ปัญญา แต่เมื่อมองเข้าไปข้างในที่รายละเอียดของการทำงานก็จะเห็นองค์มรรคทั้งหลายเดินไขว่ทำหน้าที่กันอยู่ หรือว่าบุคคลนั้นกำลังเดินตามมรรคตลอดเวลา”^๔ กระบวนการเรียนรู้ที่ถูกต้องจึงเป็นการใช้องค์ประกอบทั้ง ๓ ด้าน คือ พฤติกรรม จิตใจ ปัญญา ให้ทำหน้าที่สัมพันธ์กันอย่างเชื่อมโยงและ

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๗๔๐.

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๗๔๓.

เกิดประสิทธิภาพ เพื่อให้บุคคลเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ได้รับการพัฒนาครบทุกด้าน ซึ่งจัดว่าเป็นผลสำเร็จของกระบวนการเรียนรู้

ปฏิบัติด้วยสิกขา แล้ววัดผลด้วยภาวนา

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา หรือไตรสิกขา เป็นการเรียนรู้ฝึกฝนอบรมตนเองที่มีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตใน ๓ ด้าน คือ ความสัมพันธ์ด้านพฤติกรรม ความสัมพันธ์ด้านจิตใจ ความสัมพันธ์ด้านปัญญา อันเป็นกระบวนการฝึกอบรมที่มีบทบาทต่อการพัฒนามนุษย์ให้เจริญงอกงาม ความเจริญงอกงามดังกล่าว เรียกว่า ภาวนา ในภาษาบาลี ตรงกับคำว่า วุฑฒนา แปลว่า วัฒนาหรือพัฒนา ใน ๔ ด้าน คือ กาย ศิล จิต และ ปัญญา^๕ หรือเรียกว่า ภาวนา ๔ ซึ่งเป็นการปฏิบัติหรือการฝึกฝนอบรมตามหลักไตรสิกขา กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา หลักการปฏิบัติหรือการฝึกฝนอบรมแสดงให้เห็นเป็นไตรสิกขา แต่ผลสำเร็จของการปฏิบัติแสดงผลออกมาเป็นภาวนา ๔ ดังที่พระธรรมปิฎกได้กล่าวไว้ว่า “ธรรมะภาคปฏิบัติต้องจัดให้สอดคล้องกับระบบความเป็นไปของธรรมชาติ แต่ตอนวัดผลไม่ต้องจัดให้ตรงกัน เพราะวัตถุประสงค์อยู่ที่การมองดูและผลที่เกิดขึ้นแล้ว ซึ่งมุ่งเน้นที่จะให้เห็นชัดเจน ถ้าแยกละเอียดออกไปก็จะยิ่งดี”^๖ การวัดผลจึงต้องแยกรายละเอียดให้ชัดเจนเป็นอย่างๆ ไม่ดูพร้อมกันทีเดียว จึงแยกเป็นภาวนา ๔^๗ ดังนั้น ในหลักการหรือขั้นตอนปฏิบัติในการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาพฤติกรรม จึงแยกออกเป็น ๒ อย่าง คือ กายภาวนา และศีลภาวนา ไตรสิกขาจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่พัฒนามนุษย์ใน ๔ ด้าน ดังนี้

๑. กายภาวนา มีกายที่พัฒนาแล้ว (ภาวิตกาย) คือ มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่เกื้อกูลแลได้ผลดี เริ่มตั้งแต่รู้จักบริโภคปัจจัย ๔ รู้จักใช้อินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ในการเสพหรือใช้สอยวัสดุอุปกรณ์ ตลอดจนเทคโนโลยีทั้งหลาย ในทางที่เป็นการส่งเสริมคุณภาพชีวิต (กินเป็น ใช้เป็น บริโภคเป็น ดูเป็น ฟังเป็น)

๒. ศีลภาวนา มีศีลที่พัฒนาแล้ว (ภาวิตศีล) คือมีพฤติกรรมทางสังคมที่พัฒนาแล้ว ไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนให้ผู้อื่น ดำรงตนอยู่ในวินัย และอาชีวะที่สุจริต มีความสัมพันธ์ทาง

^๕ อ.ญ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๔.

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๔), หน้า ๓๗๑.

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ชีวิตที่สมบูรณ์ และการศึกษาฉบับง่าย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๘๒-๘๓.

สังคมในลักษณะที่เกื้อกูล สร้างสรรค์และส่งเสริมสันติสุข (เสวนา-คบหาเป็น สังคมเป็น พุดเป็น สื่อสารเป็น)

๓. จิตตภาวนา มีจิตที่พัฒนาแล้ว (ภาวจิต) คือ จิตใจที่อบรมดีแล้ว สมบูรณ์ด้วย สุขภาพจิต คือ ประกอบด้วยคุณธรรม เช่น เมตตา กรุณา ความเอื้ออาทร มีมูทิตา ความเคารพอ่อนน้อม ความกตัญญูกตเวที สมบูรณ์ด้วยสมรรถภาพจิต คือ มีจิตใจเข้มแข็ง มั่นคง มีความเพียรพยายาม มีอุตสาหะวิริยะ รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิ และสมบูรณ์ด้วยสุขภาพจิต คือ มีจิตใจที่ว่าง เริง เบิกบาน สดชื่น เติบอิ่ม ผ่องใส สงบสุข ตั้งจิตเป็น วางใจเป็น ทำใจเป็น

๔. ปัญญาภาวนา มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว (ภาวิตปัญญา) คือ รู้จักคิด รู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักจัดทำดำเนินการต่างๆ ได้ด้วยปัญญาที่บริสุทธิ์ ซึ่งมองดูรู้เข้าใจ เหตุผล มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงหรือตามที่มันเป็น ปราศจากอคติ และแรงจูงใจเคลือบแฝง เป็นอิสระจากการครอบงำของกิเลส เป็นอยู่ด้วยความรู้เท่าทันธรรมดาของโลกและชีวิต เข้าถึงอิสรภาพ ปลอดทุกข์ปราศจากปัญหา คือ คิดเป็น แก้ปัญหาเป็น ดับทุกข์เป็น

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา เป็นการจัดการเรียนการสอนที่ทำให้มนุษย์สามารถนำความรู้ที่ได้รับมาใช้ในการพัฒนาตนเองเป็นองค์รวมทั้ง ๔ ด้าน คือ พัฒนาด้านกาย ด้านศีล ด้านจิตใจ ด้านปัญญา โดยเริ่มต้นจากการฝึกให้เกิดสมาธิภาวนา คือ การเห็นชอบ เกิดความรู้ ความเข้าใจในสิ่งที่ดีงาม ถูกต้อง แล้วก็ฝึกปฏิบัติไปในหนทางที่ถูกต้องนั้นด้วยหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ หลักโดยใช้กระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา เป็นข้อปฏิบัติสำหรับการฝึกอบรมกาย วาจา จิตใจและปัญญา ให้เจริญงอกงาม

๓.๒ กระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับจุดหมายของชีวิต

จากการศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามหลักของไตรสิกขา และมรรคทั้ง ๘ โดยได้อาศัยปัจจัยในการเรียนรู้ ทั้งปรโตโฆสะฝ่ายของศรัทธา และโยนิโสมนสิการอันเป็นฝ่ายของปัญญา มาเป็นสื่อคอยเกื้อหนุนให้มนุษย์ได้รับการเรียนรู้ด้านการฝึกฝนอบรมตนเองตามหลักการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ให้ได้รับการพัฒนาตนเอง อันทำให้ชีวิตของมนุษย์ได้รับการฝึกฝนอบรมตนให้ประเสริฐยิ่งขึ้น การเรียนรู้ตามหลักของพระพุทธศาสนาให้ผลถึงซึ่งประโยชน์ ๓ ประการ เรียกว่า อตถะ หรือ อรรถ ๓ หมายถึง ประโยชน์ ผลที่มุ่งหมาย จุดหมาย หรือความหมาย^๔

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๑.

ในพระพุทธศาสนามี ๓ ประการ ดังนี้^๙

๓.๒.๑ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ที่ได้รับในปัจจุบัน)

กระบวนการเรียนรู้ตามหลักของไตรสิกขา มีอริยศีลสิกขา อริยจิตตสิกขา อริยปัญญาสิกขา พอประมาณ แต่ศีลต้องบริบูรณ์ ส่งผลให้ได้ประโยชน์ในปัจจุบันชาตินี้เรียกว่า ทิฏฐธัมมิกัตถะ หมายถึง ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ขั้นต้น^{๑๐} หมายถึงเอามนุษย์สมบัติมีเงินทอง และยศศักดิ์ และถึงความเป็นอริยบุคคลในขั้นต้น อันบุคคลจะพึงได้รับผลจากการเรียนรู้ในปัจจุบันชาตินี้ ท่านได้จำแนกเหตุแห่งประโยชน์ในภพนี้ไว้ ๔ ประการ^{๑๑} คือ

๑) อุฏฐานสัมปทา การถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร ไม่ท้อแท้ในการศึกษาเรียนรู้ ขยันในการประกอบอาชีพมีการฝึกฝนตนเองอยู่ตลอดเวลา

๒) อารักขสัมปทา เมื่อมีความขยันหมั่นเพียรในการศึกษาเรียนรู้ เพื่อให้ได้สิ่งต่างๆ มา จำเป็นที่จะต้องมีการรักษาสีงของที่ได้มา เช่น ความเพียรในการรักษาศีล

๓) กัลยาณมิตร คบคนดีเป็นมิตรและรู้จักกำหนดบุคคลไว้คอยชี้แนะแนวทางให้ประสบความสำเร็จในการเรียนรู้ หรือไว้คอยอบรมศีลให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๔) สมชีวิตา รู้จักการประมาณตนเองให้เหมาะสมกับฐานะ โดยยึดแนวทางการดำเนินชีวิตตามแนวคิดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือ เศรษฐกิจพอเพียง

กระบวนการเรียนรู้ให้ได้รับประโยชน์ในปัจจุบัน สิ่งที่ต้องปฏิบัติ คือ ต้องมีศีลบริบูรณ์ มีสมาธิและปัญญาพอประมาณ ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติได้รับผลสูงสุด คือ สามารถละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง คือ ละสังกกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาสได้ เป็นพระเสาะ ได้รับผลสูงสุด เป็นอริยบุคคลขั้นโสดาบัน และหากสามารถทำให้ราคะ โทสะ โมหะ บรรเทาเบาบางลงได้ จะได้รับผลให้บรรลุถึงสกทาคามี โดยมีศีลที่บริบูรณ์ มีสมาธิและปัญญาพอประมาณ ดังนั้น หลักธรรมทั้ง ๔ ประการข้างต้นซึ่งเป็นองค์ประกอบของมรรค ๘ คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ทั้ง ๓ ประการบริบูรณ์ และมีมรรคอีก ๕ อย่างพอประมาณ ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติได้รับประโยชน์ในปัจจุบันชาตินี้ และเป็นฐานให้ถึงประโยชน์อื่นๆ ในอนาคต

^๙ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๑๙/๒๕๗; วรณคดี หนูหลง, “การพัฒนาตนเองตามทางสายกลาง”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๒๙, หน้า ๕๓-๕๔.

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๓๑.

^{๑๑} อญ.อุฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐-๓๔๓.

๓.๒.๒ สัมปรายิกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ที่จะได้รับในอนาคต)

กระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา มีอริจิตตสิกขา มีอริศีลสิกขา อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขาพอประมาณ ส่งผลให้ผู้เรียนรู้ได้ถึงประโยชน์ในปัจจุบันและอนาคต เป็นคุณธรรมที่นอกจากทำให้ชีวิตปัจจุบันมีสุขแล้วยังเป็นหลักประกันให้ได้รับทั้งมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ ส่งผลถึงพระอริยบุคคลชั้นอนาคามี และเป็นฐานให้เนื่องถึงนิพพานสมบัติ อันบุคคลจะพึงได้รับผลจากการเรียนรู้ในปัจจุบันและในภพหน้า ต้องประกอบด้วยธรรมอีก ๔ ประการ^{๑๒}

๑) สัทธาสัมปทา ต้องมีความถึงพร้อมด้วยศรัทธาอันเป็นปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิในเบื้องต้น แต่มีใช้มีความเชื่ออย่างม่งายจำเป็นต้องมีปัญญาเข้ามาประกอบ

๒) สิลสัมปทา ต้องมีความถึงพร้อมด้วยศีล อันเป็นเบื้องต้นของการได้ประโยชน์ชาตินี้ คือ การรักษาศีลให้บริสุทธิ์ เว้นการกระทำผิดทางกาย วาจา ใจ มีความประพฤติที่งดงาม

๓) จาคสัมปทา ต้องมีความถึงพร้อมด้วยศรัทธาและศีล จำเป็นต้องแบ่งปันเสียสละสิ่งของต่างๆ เพื่อเกื้อกูลตนเองและผู้อื่น มีจิตใจไม่คับแคบ

๔) ปัญญาสัมปทา ต้องมีความถึงพร้อมด้วยปัญญา มีเหตุผล ฐานะรู้รูปา ผิดชอบชั่วดี ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ควรทำไม่ควรทำ ให้เสริมศรัทธาให้เชื่ออย่างมีเหตุมีผล

กระบวนการเรียนรู้ให้ได้รับประโยชน์มุ่งในอนาคต สิ่งที่ควรปฏิบัติก็คือ ต้องมีศีล และสมาธิต้องบริบูรณ์ มีปัญญาพอประมาณ ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติตามได้รับผลสูงสุด คือ สามารถละสังโยชน์ได้ ๕ อย่าง คือ ละสักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สิลพัตปรามาส กามราคะ และปฏิฆะ ได้เป็นพระเสขะ ได้รับผลสูงสุด คือ เป็นอริยบุคคลชั้นโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี ดังนั้นธรรมทั้ง ๔ ประการในเบื้องต้น อันเป็นองค์ประกอบของมรรค ๘ คือ สัมมาวายามะ สัมมาสมาธิ สัมมาสมาธิ ทั้ง ๓ ประการนี้ต้องบริบูรณ์ และมีมรรคอีก ๕ อย่างพอประมาณ ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติได้รับประโยชน์ในปัจจุบันและในอนาคต และยังเป็นฐานให้ถึงซึ่งประโยชน์อื่นๆ ในระดับที่สูงขึ้น

๓.๒.๓ ปรมัตถประโยชน์ (ประโยชน์สูงสุดคือนิพพาน)

กระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา อริปัญญาสิกขา หรือเรียกว่า ปัญญา ส่งผลให้ผู้เรียนรู้ได้รับประโยชน์สูงสุดในพระพุทธศาสนา เรียกว่า ปรมัตถะ อันเป็นประโยชน์สูงสุด คือ พระนิพพาน^{๑๓} เป็นการดับกิเลสได้อย่างเด็ดขาด ไม่มีการเกิด การแก่ การเจ็บ และการตายอีก เป็นบรมสุขไม่มีความทุกข์เจือปน ผู้ที่จะสามารถรู้ถึงประโยชน์สูงสุดนี้จะต้องประกอบด้วย ศีล

^{๑๒} อ.อุ.อุ. (ไทย) ๒๓/๕๕/๓๔๗-๓๔๘.

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด), หน้า ๑๐๓.

สมาธิ ปัญญาที่บริบูรณ์ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติมาแล้ว ดังมีคำตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยศีล เราได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยสมาธิ เราได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยปัญญา เราได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยวิมุตติ เราได้ถอนภวตัณหาได้แล้ว ภวเนตติสิ้นไปแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีกแล้ว”^{๙๔} เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความรอบรู้ในธรรมทั้ง ๔ ประการในเบื้องต้นนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า “พระโคตมผู้มียศตรัสรู้ธรรมเหล่านี้ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ อันยอดเยี่ยม ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายเพื่อความรู้ยิ่ง พระศาสดามีพระจักขุทรงทำที่สุดแห่งทุกข์ บริณิพพานแล้ว”^{๙๕}

กระบวนการเรียนรู้ให้ได้รับประโยชน์สูงสุดนี้ สิ่งที่ต้องปฏิบัติ คือ ต้องบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญาให้บริบูรณ์ ผู้ปฏิบัติได้ดังนี้แล้วจะส่งผลให้ผู้ปฏิบัติตามได้รับผลสูงสุด คือ สามารถละสังโยชนได้ ๑๐ อย่าง คือ ละสังกายทสิฏฐิ วิจิกิจฉา สลัปปตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชาได้ เป็นพระอรหันต์ ได้รับผลสูงสุด คือ เป็นพระอรหันต์ ดังนั้น ธรรมทั้ง ๔ ประการในเบื้องต้น อันเป็นองค์ประกอบของมรรคทั้ง ๘ บริบูรณ์ ผู้ที่ประพฤติและปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอจะได้รับประโยชน์สูงสุด คือ สำเร็จเป็นพระอรหันต์เข้าสู่พระนิพพานเป็นอันดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง จัดเป็นโลกุตตรธรรม

จากกระบวนการเรียนรู้ที่ต้องปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่กล่าวในเบื้องต้น เพื่อความชัดเจนผู้วิจัยขอยกตัวอย่างในพระพุทธศาสนาประกอบในหัวข้อถัดไป

๓.๒.๔ ตัวอย่างกระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑) พระเวททัตต์ กับการเรียนรู้ที่ผิดพลาด

พระเวททัตต์^{๙๖} เป็นราชบุตรของพระเจ้าสุปปพุทธะ เป็นเชษฐภคินา (พี่ชาย) ของพระนางพิมพาผู้เป็นพระชายาของสิทธัตถกุมาร เจ้าชายเวททัตต์ออกบวชพร้อมกับพระอนุชาระ พระอานนท์ กลับกอุบาสี ต่อมาได้บำเพ็ญฌานจนได้โลกียปัญญา จึงมีความมักใหญ่ใฝ่สูง ได้ยุยงให้พระเจ้าอชาตศัตรูปลงพระชนม์พระบิดาเพื่อปกครองเมืองแทน จนบิดาสิ้นพระชนม์ และคิดเป็นใหญ่ในศาสนจักรได้ยุยงพระเจ้าอชาตศัตรูคบคิดกันพยายามประทุษร้ายพระพุทธเจ้า คือ ได้สั่งให้คนแมนธนู ปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า ได้กลิ้งหินลงมาเพื่อจะให้ทับพระพุทธเจ้า แต่มีเพียงสะเก็ดหินที่กระแทบพระบาท ปล่อยช้างนาฬาคีรี มุ่งทำลายพระพุทธเจ้า ขณะออกบิณฑบาต แต่

^{๙๔} อภ.อญฺฐก. (ไทย) ๒๓/๖๖/๑๓๕-๑๓๖.

^{๙๕} อภ.อญฺฐก. (ไทย) ๒๓/๖๖/๑๓๖.

^{๙๖} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๗๕/๔๗๘-๔๘๐, วิ.จุ. (ไทย) ๗/๓๔๙, ๓๕๘-๔๑๓/๑๒๘-๑๒๙, ๑๓๓-๑๓๑, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๕๙๒/๒๘๒, อภ.อญฺฐก. (ไทย) ๒๓/๙๘/๑๓๒, ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๒๖๙/๒๕๘.

พระพุทธรูปเจ้าทรงปราบช้างได้ด้วยพระเมตตา สุดท้ายได้ก่อเรื่องร้ายวุ่นวายในสังคมมณฑลจนถึงทำสังฆเภทเป็นเหตุให้สงฆ์ต้องแตกกัน วาระสุดท้ายถูกแผ่นดินสูบจบชีวิตลง

กระบวนการเรียนรู้ของพระเทวทัตต์ มีการเรียนรู้ที่ถูกต้องทางในเบื้องต้น จนได้สำเร็จฉกฉวยโลกียะภิกขุ เพราะมีพระพุทธรูปเจ้าเป็นกัลยาณมิตร แต่ภายหลังคิดมักใหญ่ใฝ่สูงคิดครอบครองศาสนจักรได้ยุยงพระเจ้าอชาตศัตรูต่างๆ นานา จนตัวเองต้องจบชีวิตลง เพราะมีกระบวนการเรียนรู้ในเบื้องปลายที่ผิดพลาด คบแต่ปาปมิตร มีความที่เป็นอกุศลแม้สำเร็จถึงขั้นได้ฉกฉวยถึงต้องเสื่อม ส่วนพระเจ้าอชาตศัตรูถ้าไม่คบคิดกับพระเทวทัตต์ผู้เป็นปาปมิตร ก็คงไม่ถึงต้องปลงพระชนม์ผู้เป็นพระราชบิดาจากความผิดพลาดแห่งการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาทำให้ทั้ง ๒ ต้องกลับไปชดใช้กรรมที่ได้ก่อขึ้น

๒) พระองค์คูลิมาล ผู้ที่ได้รับการเรียนรู้ที่ผิดพลาดและกลับตัว

พระองค์คูลิมาล^{๑๗} เป็นบุตรของพราหมณ์ผู้เป็นปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศล ในพระนครสาวัตถี มาดาชื่อว่า นางมันตานีพราหมณ์ เมื่อท่านคลอดจากครรภ์มารดาได้เกิดเหตุอัศจรรย์ คือ ศาสดาราวุทธภิกษุได้บังเกิดเปลวไฟรุ่งโรจน์ ผู้เป็นบิดาเมื่อเห็นเหตุการณ์รุ่งเข้าได้กราบทูลได้พระเจ้าปเสนทิโกศลประหารชีวิตเด็กเสียเกรงจะเป็นภัยในวันข้างหน้า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงรับสั่งบำรุงเลี้ยงรักษาไว้ ปุโรหิตจารย์ให้นามว่า “อหิงสกุมาร” แปลว่า กุมารผู้ไม่เบียดเบียน พอเจริญวัยได้ถูกส่งให้ไปเรียนวิชาความรู้ที่นครตักกศิลา ได้ศึกษาอยู่กับอาจารย์ที่ศำปาโมกข์มีความฉลาดเฉลียว เป็นที่โปรดปรานของอาจารย์ ฝ่ายศิษย์อื่นที่เรียนด้วยกันจึงเกิดความริษยาได้ยุยงอาจารย์ให้กำจัดอหิงสกุมาร อาจารย์จะออกอุบายให้ฆ่าคนแล้วตัดนิ้วมาให้ได้หนึ่งพันนิ้ว จึงจะสอนศิลปศาสตร์ชื่อว่า “วิชฌมุนต์” หลังจากนั้นอหิงสกะจึงได้เที่ยวฆ่าคนแล้วตัดนิ้วมือน้อยเป็นพวงมาลัยนั้งได้ ๙๙๙ นิ้ว เพราะเหตุนี้จึงได้นามว่า “องค์คูลิมาลโจร” ในกาลนั้นพระบรมศาสดาทรงเห็นอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ผลขององค์คูลิมาลโจร ถ้าพระองค์ไม่เป็นธรรมาก็จะทำมาตุฆาต (ฆ่ามารดา) จึงเสด็จไปโปรดองค์คูลิมาลเมื่อเห็นหมายจะฆ่าเพื่อเอานิ้วมือแต่ไม่สามารถฆ่าได้ ภายหลังได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าจึงรู้สึกสำนึกโทษของตนกราบทูลขอบรรพชาอุปสมบท ได้ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาทเจริญสมณธรรม จิตไม่ฟุ้งซ่านเป็นสมาธิพิจารณาธรรมที่เกิดเฉพาะหน้าไม่ช้าจึงได้สำเร็จพระอรหันต์ผล

กระบวนการเรียนรู้ของอหิงสกุมารมาเป็นองค์คูลิมาล มีความผิดพลาดที่กำลังจะฆ่าแม่ของตนเอง แต่พระพุทธเจ้าทรงห้ามไว้ก่อน แล้วแสดงธรรมให้ฟังจนได้ดวงตาเห็นธรรม ถือได้ว่าเป็นผู้ที่โชคดีย่างมากที่ได้พบกับพระพุทธเจ้าอันเป็นผู้ยิ่งด้วยกัลยาณมิตร ได้ชี้แนะให้ดำเนินไปใน

^{๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๗-๓๕๒/๔๒๑-๔๓๓.

หนทางแห่งการเรียนรู้ที่ถูกต้องได้ปฏิบัติตามหลักของไตรสิกขาและมรรค ๘ ทำให้ได้รับผลการเรียนรู้ที่สูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน

๓) พระสารีบุตร ผู้ได้รับประโยชน์สูงสุดในพระพุทธศาสนา

พระสารีบุตร^{๑๘} เดิมชื่อว่า อุปติสสะ บิดาชื่อว่า วังคันตพราหมณ์ มารดาชื่อว่า นางสารีพราหมณ์ เป็นชาวบ้านตำบลนาลกะ หรือนาลันทา ไม่ห่างจากกรุงราชคฤห์ เพราะเป็นบุตรนางสารีจึงได้นามว่า สารีบุตร มีพระสหายชื่อว่าโกลิตมาณพ หรือพระโมคคัลลานะ ทั้ง ๒ ชอบดูการละเล่นมหรสพ วันหนึ่งเกิดความเบื่อหน่ายพิจารณาว่ามหรสพนี้ไม่มีสาระอะไรจึงเข้าไปวชที่สำนักของสัจจชัยปริพาชก และออกแสวงหาธรรมที่หลุดพ้นจากกิเลสต่างๆ วันหนึ่งอุปติสส-ปริพาชกเดินไปพบกับพระอัสสชิหนึ่งในปัจจุวัคคีย์จึงได้เลื่อมใส เพราะเห็นในปฏิปทาอันงามไปด้วยศีล เป็นผู้หนึ่งด้วยสมาธิ และเมื่อได้สนทนากับพระอัสสชิจึงได้สดับรับฟังปัญญาอันเจียบแหลมของท่าน อุปติสสะขอให้แสดงธรรม พระอัสสชิจึงได้แสดงธรรมอันมีใจความสำคัญตอนหนึ่งโดยย่อว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”^{๑๙} เมื่ออุปติสสะฟังแล้วได้ดวงตาเห็นธรรม คือ บรรลุโสดาบัน และกลับไปบอกข่าวแก่โกลิตตะ ได้ดวงตาเห็นธรรมทั้ง ๒ จึงได้อุปสมบทในพระพุทธศาสนา ภายหลังได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ พระสารีบุตรได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุอื่นทั้งหลายว่ามีปัญญามาก เป็นอัครสาวกเบื้องขวา คู่กับพระโมคคัลลานะที่เป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย

กระบวนการเรียนรู้ตามหลักพระพุทธศาสนาของอุปติสสะ มาถึงเป็นพระสารีบุตรได้แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาศักยภาพของตนเองตลอดเวลา มีความสมบูรณ์ในกระบวนการเรียนรู้ องค์ประกอบของชีวิตมีพร้อม ได้รับเสียงที่ดีจากกัลยาณมิตรทั้งการสอนของพระอัสสชิ และได้รับการสอนจากพระพุทธเจ้า จึงทำให้เกิดศรัทธา นำไปสู่การปลุกปัญญาให้รู้จักคิดหาเหตุผลและปฏิบัติตนให้เป็นผู้มีศีล สมาธิ และปัญญา จนได้รู้แจ้งแทงตลอด สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เป็นกำลังสำคัญในพระพุทธศาสนาในอดีต และส่งผลถึงปัจจุบัน จึงเป็นการเรียนรู้บริบูรณ์ตามหลักการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

^{๑๘} ศาตราจารย์โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, วิชา อนุพุทธประวัติ ๘๐ องค์ ฉบับมาตรฐาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๓๕), หน้า ๓๔-๔๐.

^{๑๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐-๖๑/๗๓-๗๔.

๔) พระพุทธเจ้า เป็นครูต้นแบบแห่งการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้า มีพระนามเดิมว่า “สิทธัตถกุมาร” ก่อนเสด็จออกบรรพชา ทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ และพระนางสิริมหามายา คำว่า สิทธัตถะ แปลว่า “มีความต้องการสำเร็จ” หรือ “สำเร็จตามที่ต้องการ” คือสมประสงค์จะต้องการอะไรได้หมด เมื่อมีพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา ได้ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางยโสธรา มีพระโอรสนามว่า พระราहुล สิทธัตถะได้เสด็จออกบรรพชาเมื่อพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา ได้ตรัสรู้ธรรมเมื่อมีพระชนมายุได้ ๓๕ พรรษา การตรัสรู้ธรรม คือ การรู้แจ้งแห่งอริยสัจ คือการรู้ทุกข์ รู้เหตุแห่งการเกิดทุกข์ รู้ทางดับทุกข์และรู้การดับทุกข์ทั้งปวง ดำเนินตามทางมรรค ๘ อยู่ในทางสายกลางไม่สุดโต่งในด้านกามสุขัลลิกานุโยค คือการเสพกามคุณ ไม่มุ่งสู่อัตตกิลมัตตานุโยค คือการทรมานตน จึงเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ตรัสรู้ได้เอง เห็นเอง จึงได้ชื่อว่า พระพุทธเจ้า หรือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และทรงปรินิพพานเมื่อพระชนมายุได้ ๘๐ พรรษา

พระประวัติของพระพุทธเจ้าที่คนทั้งหลายต้องยอมรับในพระปริชาญาณของพระองค์ ในกระบวนการเรียนรู้ของพระองค์ก็ยังไม่เหมือนบุคคลอื่นที่ได้กล่าวมาแล้ว เพราะกระบวนการเรียนรู้ของพระองค์ไม่ทรงต้องมีเสียงจากผู้อื่นมาช่วยเหลือ ไม่ต้องมีกัลยาณมิตรไว้อวยชัยแนะแนวทางแห่งการปฏิบัติ พระสัพพัญญูทรงหยั่งรู้ถึงอริยสัจ ๔ โดยไม่เคยได้เรียนรู้จากผู้อื่นผู้ใดมาก่อน จึงทรงเป็นผู้ประกาศสัจธรรมและเป็นผู้ประดิษฐานพระพุทธศาสนา จึงได้พระนามว่า ธรรมสามี คือเป็นเจ้าของแห่งธรรม

จากการศึกษาวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่าพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับการใช้ชีวิตด้วยการใช้อายตนะภายในตัวมนุษย์เอง ซึ่งสัมพันธ์กับสิ่งที่เกี่ยวข้องอย่างมีสติ ตามกระบวนการที่ต่อเนื่องสัมพันธ์กันของไตรสิกขา หรือกล่าวได้ว่า มนุษย์นำกระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่องสัมพันธ์กันเป็นหนึ่งเดียวกันของไตรสิกขามาสัมพันธ์กับทุกกิจกรรมของชีวิตเพื่อพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ ปัญญา ทำให้บุคคลได้รับประโยชน์ในการดำเนินชีวิต เป็นบุคคลที่สมบูรณ์ที่ได้รับการฝึกฝน อบรมและพัฒนาแล้วใน ๔ ด้าน คือ กาย ศีล จิต ปัญญา นำไปสู่จุดหมายของชีวิตตามความพร้อมของบุคคล ได้แก่ จุดหมายปัจจุบันหรือประโยชน์ปัจจุบัน ซึ่งเป็นสิ่งที่พึงได้รับการดำเนินชีวิตประจำวัน จุดหมายเบื้องหน้าหรือประโยชน์เบื้องหน้า ซึ่งเป็นคุณค่าภายในหรือเป็นคุณค่าด้านจิตวิญญาณ และจุดหมายสูงสุดคือความรู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง สามารถแก้ไขปัญหาและหลุดพ้นจากความทุกข์อันเป็นจุดหมายสูงสุดของกระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา

